

ИЗРАЗЯВАНЕ НА УЧТИВОСТ/НЕУЧТИВОСТ ПРИ ПОЗДРАВ ЧРЕЗ ПАРАЛИНГВИСТИЧНИ СРЕДСТВА

СТЕФКА АЛЕКСАНДРОВА

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“

st.aleksandrova@shu.bg

Паралелно с вербални изразни средства учтивост/неучтивост може да се изразява и чрез невербални средства, които в отделни речеви актове и в различни речеви ситуации могат да заменят частично или изцяло езиковите средства или дори да видоизменят съдържанието на изказването. Предмет на настоящото изследване са поздравите, с които неминуемо започва и приключва всяка речева комуникация. Вниманието е фокусирано върху рутинните кинематики, с които се осъществява речеви акт поздрав – жестове, мимики, пози. Целта е да се установи доколко етикетните кинетични знаци служат за изразяване на учтивост/неучтивост при отправяне на поздрав за начало и за край на ежедневно речево общуване. Използвана е малка част от проведено анкетно проучване чрез уеббазиран електронен формуляр сред 245 участници на възраст от 18 до над 60-годишна възраст. Резултатите от проучването са представени в диаграми, като се отчита процентното съотношение на отговорите. От анализа се установява предпочитанието на кинематиките, които респондентите използват за учтиво и неучтиво речево общуване при поздрав.

Ключови думи: поздрав; кинематики; общуване; събеседници; учтивост; неучтивост

EXPRESSING POLITENESS/IMPOLITENESS IN GREETINGS THROUGH PARALINGUISTIC MEANS

STEFKA ALEKSANDROVA

KONSTANTIN PRES LAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

st.aleksandrova@shu.bg

Verbal means used to express politeness/impoliteness are sometimes accompanied by non-verbal means of communication, which in certain cases and speech situations partially replace the verbal expression, or even drastically change the meaning of what was said. This study deals with the greetings which are commonly used in the beginning and at the end of verbal communication. Our attention is focused on the typical kinemes used in parallel to the speech act of greeting, such as gestures, facial expressions, postures, etc. The aim is to establish what etiquette kinetic signs (body language) were (was) used to express politeness/impoliteness while giving a verbal greeting in the beginning and at the end of everyday speech communication. For that purpose, we used a small portion of a survey conducted via web-based electronic form among 245 participants aged 18 to over

60. The results of the survey are presented in charts demonstrating the percentage of responses. The analysis summarizes the preferable kinemes used by the participants while verbally expressing politeness and impoliteness in greetings.

Keywords: greeting; kinemes; communication; interlocutors; politeness; impoliteness

Изследователите на невербалната комуникация, независимо от рамката на проучванията си, достигат до извода, че повече от половината от общото въздействие на едно послание се предава чрез несловесни изразни средства. Съществува дори теза, че първоначалното впечатление при комуникация между непознати „зависи само в 10% от това, което се казва, т.е. останалите 90% от впечатлението, което личността създава още в първия момент, се изгражда не от думите, които изрича, а от мимиката, жестовете, поведението, облеклото, парфюма и т.н.“ (Касърова/Kasarova 2007: 225, цит. по Попова/Popova 2014: 39).

Тъй като речевото общуване не е само размяна на думи, в него „влиза“ и общуването с „езика на тялото“ – този втори паралелен на речта канал, който също има своя „азбука“ (Стоицова/Stoitsova 2004: 32). Споделяме мнението, че в директните социални взаимодействия човешкото поведение е логически обвързан интегрален модел, в който балансирано участват вербални и невербални компоненти (Стоицова/Stoitsova 1998: 190). Интегрален семиотичен модел, в който според Е. Вучева вербалните и невербалните символи са комуникативни знаци, чрез които се осъществява междуличностното общуване едновременно в три двупосочни процеса: обозначаване (когнитивното измерение на речта), означаване (кодиране и декодиране на смисъла) и осмисляне (комуникативната същност като съвкупност от взаимодействиящи си знаци от различни кодове, предавани по различни канали (вж. Вучева/Vucheva 2006: 63).

Осъзнаването, че устната комуникация е мултимодална, предвид нейната същност като съвкупност от взаимодействиящи си знакове от различни кодове, предавани по различни канали, според А. Ефтимова е основното постижение на съвременните интердисциплинарни науки (Ефтимова/Eftimova 2011: 29. Общо е становището на изследователите на паралингвистиката, че паралингвистичните средства са второстепенни, подсилващи и допълващи вербалното общуване. Признато е, че паралингвистиката е отделен семиотичен комплекс, който изгражда помощна система, съществуваща чрез вербалната (Виденов/Videnov 1982; Стефанова/Stefanova 1999). Не са единични случаите, в които крайният смисъл при декодиране на изказването става ясен именно чрез употребените паралингвистични средства. Съвременното схващане за невербалния компонент в речевото общуване е, че чрез него се представят, „от една страна, емотивните характеристики на личността и от друга – социокултурните особености и принадлежности“ (Йосифова/Yosifova 2008: 11).

В свое изследване Р. Йосифова установява, че еталонът според нормата на българите, регламентираща количеството реч във вербалните интеракции, е умереният говорител. Той не изказва всичко експлицитно, а „оставя пространство за намека. Именно тази роля се поема от невербалното. Паралингвистичните компоненти на речта и кинетичните прояви на тялото са онези имплицитни „говорители“, които поемат деликатните задачи в общуването, които запълват мълчаливите епизоди, които помагат на слушателя да вникне в тоталния смисъл на съобщението“ (Йосифова/Yosifova 2008: 150). Чрез паралингвистичните средства може да се проследи приносът на адресанта към определен обмен – обмен, който не е поредност от реплики, а прагматично дефинирана група от най-малките диалогични единици – *ходове/намеси* (Мангачева/Mangacheva 2013: 292).

Обект на нашето проучване са паралингвистичните средства, т.е. само невербалните средства, които имат функционално-компенсиращ характер и се намират в многостранна връзка със ситуационната характеристика на речевия поток; средствата, които допълват или съпътстват речевия акт, носейки някаква лингвистична информация (Виденов/Videnov 2019), затова и няма да се спираме на невербалните средства извън речевия контакт.

Всеки участник в речевото общуване се стреми не само да предаде конкретна информация, но и да общува в условия на „относителна хармония“. Възможност за това дава учтивостта, тя е гарантът за пълноценна и безконфликтна комуникация и пресъздава връзката между обществото и езика. Учтивостта е обект на научен интерес в редица изследвания както в българската, така и в чуждестранната лингвистична литература. Използват се различни подходи и методи за анализ. Първоначално учтивостта се разглежда от П. Грайс (Grice 1975) като максима извън принципа за сътрудничество, а по-късно става популярен принципът за учтивостта на Дж. Лийч (Leech 1983) като сбор от симетрично разположени постулати. В изградения от три правила прагматичен модел на Р. Лейкъф (Lakoff 1973, 1989) учтивостта се разглежда като средство за намаляване на „търканията“ в междуличностното взаимодействие или за свеждане до минимум на възможността да възникне конфронтация или тя да бъде възприета като заплаха. Значително влияние върху изследванията на учтивостта оказва популярният модел на П. Браун и Ст. Левинсън (Brown, Levinson 1978, 1987), в който, като се основават на метафората на Гофман за лицето като маска, която се променя в зависимост от социалното взаимодействие, те разглеждат учтивостта като „стратегия за запазване на лицето на събеседника“. Авторите въвеждат абстрактното понятие „лице“ (публичната представа, образа, имиджа, социалната ценност), което всеки член на обществото се стреми да наложи за себе си, и го представят в два аспекта – позитивно (желанието на всеки да бъдат разбрани и одобрени действията му) и негативно лице (желанието за свобода в действията и правото на индивида да не бъде обезпокояван), в резул-

тат на което разграничават положителна и отрицателна учтивост, обособяват четири групи действия, които застрашават лицето (*Face Threatening Acts*), в зависимост от това кое лице е застрашено, и разработват стратегии и подстратегии за учтивост (Brown, Levinson 1987). В настоящата разработка се разглежда учтивостта от „първи порядък“ – тази, която за Дж. Лийч е абсолютна учтивост (Leech 1983), а Р. Уотс нарича *Politeness₁* – учтивостта, която съответства на общоприетите представи и начини за учтиво поведение в социокултурните групи (Watts 2003).

В българската лингвистика категорията учтивост е разглеждана чрез проявите на речевия етикет и нормативността, чрез социолингвистичния, прагматичния, социопрагматичния и етнолингвистичния подход. Немалко са и съпоставителните изследвания върху учтивостта в българския и други езици с оглед очертаването на спецификите ѝ в различните култури. Най-общо учтивостта се разглежда като система от правила и норми за успешно речево поведение и избягване на конфликти, засвидетелстване на добронамереност и уважение към събеседника, като регулиращо средство на междуличностните отношения за постигане на ефективно взаимодействие между участниците в комуникацията в зависимост от социалните фактори.

В последните години някои изследователи на учтивостта напълно логично обръщат внимание и на противоположната ѝ категория – неучтивостта, тъй като едно разглеждано явление винаги има и опозиция. Именно липсата на паралелно проучване на учтивостта/неучтивостта е и една от критиките към модела на П. Браун и Ст. Левинсън. Съгласни сме с В. Леонтьев, който разбира лингвистичната неучтивост като вербално и невербално изразяване на личното отношение на адресанта към адресата чрез игнориране на социалното лице на адресата, неговата идентичност, неговата потребност в дадения момент. На когнитивно ниво това означава потвърждение на очакванията на адресата, свързани с морално-етичното поведение. И когато тези очаквания не се потвърдят, у адресата възникват различни отрицателни емоции, свързани с неучтивото поведение: обида, оскърбление, разочарование, антипатия, гняв. Авторът поставя акцента върху моралния аспект и комуникативната етика като националноспецифична система от правила и норми на поведение, акумулирала човешкия опит в моралното общуване (Леонтьев/Leont'ev 2016: 72–74). Неучтивостта е и тактическо средство за „създаване на определен социален образ, за защита на лични и групови интереси, за заявяване на принадлежност към дадена социална група (Вучева/Vucheva 2019: 33).

Във всеки един речеви акт може да се прояви учтивост или неучтивост. Вниманието тук е фокусирано само върху речевия акт поздрав по две причини: поради ограничения обем на изложението и предвид важното значение на поздрава както за пълноценното полагане на началото, така и за успешното приключване на речевото взаимодействие. Всяко начално и фи-

нално речево действие се реализира съгласно „стандартизирани схеми, в които участват стандартни вербални и невербални средства“ (Тишева/Tisheva 2013: 13), съгласно социални норми на взаимодействие за стандартните и повтарящите се ситуации, наречени „етикетен скрипт“ (Павлова, Паскалев/Pavlova, Paskalev 2017: 100). Поздравът е утвърждаващ ритуал, чрез който поздравяващият показва своята ангажираност към речевото общуване с адресата, средство за засвидетелстване на внимание и добронамереност. Някои поздрави (универсални) само маркират присъствието на събеседника, други са начало на последващо развиване на контакта (поздрави обръщения, поздрави въпроси), трети съдържат в себе си пожелание, поздравление. За край на комуникацията се използват устойчиви словосъчетания (универсални поздрави и поздрави пожелания), с които комуникантът може да „приласкае“ образа на събеседника, да покаже своята дружелюбност и желанието си за ново речево общуване.

Мнението, че паралелно с вербалните изразни средства учтивост/неучтивост може да се изразява и чрез невербални средства, които в отделни речеви актове и в различни речеви ситуации дори могат да заменят частично или изцяло езиковите средства, подлагаме на проверка, като за целта използваме малка част от проведено анкетно проучване сред 245 участници чрез уеббазиран електронен формуляр. Възрастта на анкетираните лица е от 18 до над 60 години, като са обособени пет възрастови групи: 18 г. – 25 г. (24,9%), 26 г. – 35 г. (29%), 36 г. – 45 г. (34,3%), 46 г. – 60 г. (9%) и над 60 г. (2,9%). От тях 53,9% са студенти, 26,1% са работещи в сферата на образованието, 18% са работещи в друга сфера, 2% са неработещи.

В авторската анкета първият компонент се състои от данни на анкетираните – възраст, пол, професия/занимание, а вторият съдържа 13 въпроса (всеки с по два подвъпроса, като единият от тях е с шест подвъпроса). Преобладават затворените въпроси от типа оценъчна скала (от 1 до 6 според честотата на употреба), като са дадени многовариантни отговори и анкетираният отбелязва един или повече от тях. Предоставена е възможност да се посочи различен от предложенията отговор чрез полето *Друго*. В настоящото изложение ще се разгледа само единият от въпросите, който е „отворен“ – респондентите сами посочват уместния според тях отговор.

От всички паралингвистични етикетни знаци обект на изследване са основно елементите на кинезиката (кинесиката) – жестове, мимики (не се включват позите), като се придържаме към приетата от някои автори двудялба на паралингвистичните средства на фонационни и кинетични (Колшанский/Kolshanskii 1974; Виденов/Videnov 1982; Стефанова/Stefanova 1999; Ефтимова/Eftimova 2003). Кинезиката включва значещите движения – различните движения на тялото, които предават съобщения и имат собствена семантика и които Р. Бърдуистъл (Birdwhistell 1952) разглежда като двигателна

система, аналогична на тази на фонетичната система в езика, и нарича „кинеми“ (цит. по Стойцова/Stoitsova 1992).

Към жестовете спадат движенията на цялото тяло – на крайниците, на трупа, на главата. Като „лаконично значимо движение на тялото с информационна стойност“ (Руменчев/Rumenchev 2006: 511) жестът обикновено изразява това значение, което имат езиковите знаци (когато се повторят, дори да се прояви плеоназъм), той може да акцентира върху част от изказването, да прибавя информация към значението, да запълва паузи, да противоречи на значението, да поддържа контакт, да подава информация за нагласите и емоциите на говорещия, за отношението му към събеседника.

Към мимиките се отнасят движенията на лицевите мускули на комуниканта (Виденев/Videnov 2019) – усмивката, погледът, изражението. Лицето, определено от В. Руменчев като „жив йероглифен текст“ (Руменчев/Rumenchev 2006: 418), може да показва, но може и да скрива емоции. Това става освен несъзнателно, така и чрез контролиране на съответните движения, за да бъде изразено определено послание към събеседника. Според А. Кулкарни лицето е видимата запазена марка, която изразява емоциите по-силно и от изречената дума (Кулкарни/Kulkarni 2009).

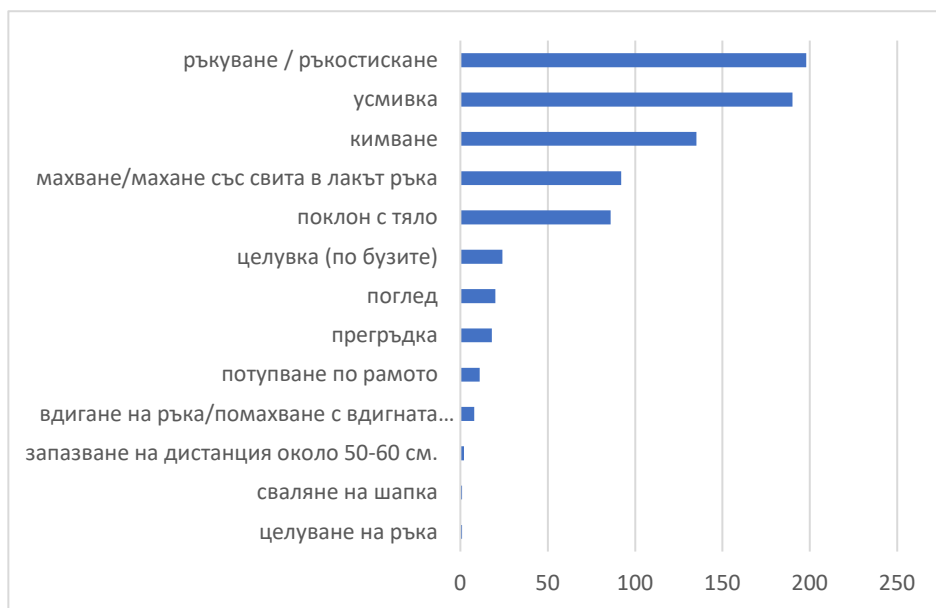
Когато се използват в определени комуникативни ситуации, кинемите могат да образуват комплекс от значещи паралингвистични средства. Затова и М. Виденев с основание говори за нормативен паралингвистичен комплекс (Виденев/Videnov 2019), а М. Стефанова – за национален паралингвистичен етикетен език (Стефанова/Stefanova 1999), тъй като някои от кинемите са конвенционални по своята същност и имат значение, което не се разбира от останалите народи. Такива са кинемите за отрицание и съгласие чрез кимане с глава (В. Мадолев ги нарича панкултурни (Мадолев/ Madolev 2020). Специфичното при българите движение на главата нагоре-надолу за отрицание и завъртането на главата наляво и надясно за съгласие при други европейски народи (с малки изключения) е с обратно значение. Според М. Виденев тази кинема е последица от вековното ни съжителство с турците (Виденев/Videnov 2005: 109). От друга страна, в съвременното българско речево общуване се забелязва смесена употреба на кинемите за съгласие и отрицание с европейските етикетни кинемите, най-вече сред младите хора, които са живели за определено време в другоезична среда.

За избора на паралингвистичните средства влияят фактори, които М. Виденев условно поставя в две групи: фактори на субекта (фонацията и кинезиката) и фактори на реалната ситуация, в която се намират комуникантите – те са фонът, на който се проявява първата група, част от ситуационния комплекс, а той, от своя страна, е съвкупност от реална и мисловна ситуация (социално положение, представи, нагласи), който оказва влияние в процеса на комуникацията. От гледна точка на функционалността според

автора факторите на субекта и факторите на ситуационния комплекс са разнорангови, като с приоритет са тези от първия тип, макар да са предизвикани и обусловени от тези от втория тип (Виденов/Videnov 2019: 271–280).

Единият от зададените в анкетата въпроси изисква от респондентите да посочат според своята преценка за учтивост/неучтивост примери за паралингвистични средства за поздрав при начална интеракция. Тук не търсим зависимостта на употребата им от социалингвистични фактори, както е при другите въпроси, а целим да получим обща картина за честотността на употребяваните невербални знаци за учтив поздрав. В диаграма 1 може да се проследят получените резултати съобразно разбирането на респондентите за **учтивост**.

Диаграма 1

С най-голям процентен дял (80,2%) за изразяване на учтивост при начало на речево взаимодействие респондентите са посочили *ръкуване/ръкостискане*. Съвременният вариант на този поздрав е свързан с древния жест с вдигната във въздуха длан, обърната към другите – знак за добри намерения и липса на оръжие (Стоицова/Stoitsova 1992: 36), той е и аналогово отражение на дълбокия поклон от далечното минало. Отчетливото предпочитание на тази кинема е в подкрепа на тезата за разглеждане на невербалните средства като модалности. Т. Стоицова (Стоицова/Stoitsova 1992, Стоицова/Stoitsova 2004) също предпочита термина *модалност* поради наличието на известна гъвкавост и пропускливост, които позволяват припокриване на част от пространствата на две модалности, т.е. един невербален акт принадлежи

към две модалности, тъй като отговаря или удовлетворява едновременно и двата основни критерия на съответните модалности (Стоицова/Stoitsova 1998: 175). Това може да се онагледява именно с жеста ръкуване: като движение на ръката напред с цел да поеме тази на другия участник в акта, този жест принадлежи към двигателната модалност; същевременно като телесен контакт чрез допира на дланите на китките принадлежи към тактилната модалност (Стоицова/Stoitsova 1998: 17).

Ръкуването (ръкостискането) е най-използваният ритуален етикетен жест, с който комуникантите придобиват първо впечатление и информация за другия, която продължава да се надгражда и по време на същинското взаимодействие; регулатор, който сигнализира за учтивост, доброжелателност, откритост, радост от срещата. Съществува мнение, че е характерен повече за мъжете (Стефанова/Stefanova 1999), но резултатите от проучването (респондентите от мъжки пол са само 14 % от общия брой) показват, че в условията на съвременните социални взаимодействия това заключение започва да се разколебава. Отношението към събеседника чрез ръкуването може да се изрази и от положението на подадената длан, от времетраенето и от спецификите в начина на извършване на ръкостискането. Т. Стоицова говори за доминиращо отношение – при подадена или сочеща надолу длан, и за подчиняващо отношение – при ръка, с обърната нагоре длан (Стоицова/Stoitsova 1992). Следователно в първия случай се проявява неучтивост чрез акцентирание на наличието на по-голяма власт, а във втория случай имаме проява на стратегия за учтивост чрез компенсиращ акт, който съхранява образа на адресата и допринася за комфорта във взаимодействието.

На втора позиция със 77,5 % като жест за инициране на речевия акт поздрав е посочена *усмивката*. Тя спада към жестовете регулатори, които „може да не са свързани с речта и да носят свое собствено значение“ (Ефтимова/Eftimova 2011: 77). Усмивката е проява на учтивост, която предразполага партньора, служи за установяване на присъствие, за насърчаване и поддържане на социалното взаимодействие, необходим елемент за пълноценно речево общуване. Освен че е знак за радост и удоволствие и етикетна кинема за поздрав, усмивката служи и за извинение, благодарност, прощаване, дори заповед. Според Т. Стоицова „Усмивката наистина може да бъде заповед, ако сме усвоили уменията да общуваме добре“ (Стоицова/Stoitsova 1992: 124).

Трето място по честотност (50,1%) е отредено на ритуалния поздравителен жест *кимане с глава*. Той указва, че бъдещият (евентуално) събеседник установява присъствието на адресата в своето перцептивно поле и е готов за речева интеракция. Или пък че независимо дали ще се осъществи същинско речево общуване, най-малкото чрез кимване с глава индивидът отдава своето одобрение и положителна нагласа към другия.

На следваща позиция по процентен дял (37,5%) е кинемата *махване/махане със свита в лакът ръка*. Този поздрав е „отначало докрай късче ин-

формация“ (Морис/Moris 2007: 34). От гледна точка на теорията на речевите актове може да се каже, че подобно на вербалните чрез паралингвистичните средства адресантът извършва илокутивен акт и илокутивната сила зависи от избора на конкретния жест и доколко той е най-адекватен за конкретната речева ситуация. Съществуват и случаи, в които за предпочитанието на този кинематичен жест при осъществяване на речевия акт поздрав роля може да играе и липсата на достатъчно ясен канал (отдалеченост на събеседниците).

С малка разлика в процентното отношение (35,1%) следва кинемата *поклон с тяло*. Като „реликва от времето на поклоните“ (Стоицова/Stoitsova 1998: 121) поклонът с тяло е израз на учтивост при наличие на социална дистанция и асиметрия: употребява се най-вече към непознат, по-възрастен или с по-висок социален статут събеседник. Ролята на социалингвистичните фактори, които влияят върху избора на конкретна кинема, се изяснява при отговорите на другите въпроси в анкетното проучване, които тук не се разглеждат.

Значително нисък процент (под 10%) респонденти са посочили следните кинемати за поздрав за установяване на речево общуване: *целувка по бузите* (9,8%), *поглед* (8,2%), *прегръдка* (7,3%), *потупване по рамото* (4,5%), *вдигната ръка* (3,3%). Единични отговори посочват: *запазване на дистанция* (0,8%), *целуване на ръка* (0,4%) и *сваляне на шапка* (0,4%). И целувката, с разновидностите си в зависимост от речевата и социалната ситуация (по устни, бузи, ръка, чело), и погледът като мощно невербално средство за предаване на различни значения, и погръдката, която служи за изразяване на топли чувства от срещата, са едни от многото невербални тактики за изпълнение на най-удачните стратегии за изразяване на учтивост в зависимост от конкретните цели за оптимално постигане на комуникативното намерение. Свалянето на шапка е ритуален жест, който вече се смята за отживелица и се среща като проява на почит най-вече в малките населени места. В съвременното неговата функция за предаване на уважение (и признание на качество) се изразява вербално – чрез репликата „свалям Ви/ти шапка“.

В полето на учтивото поведение от значение за избора на конкретни стратегии са междуличностните отношения в посока към установяване и поддържане на социалното равновесие и солидарност между речевите партньори. Налице е скаларно подреждане на средствата за изразяване на учтивост: от намаляване на властта към подчертани прояви на солидарност. Това става с различни по своята степен на учтивост тактики (по Вучева/Vucheva 2006). Затова и поклонът с тяло, който е изначален етикетен паралингвистичен знак, в конкретна речева ситуация може да се приеме за неучтив, дори равносилен на отправена обида. Това тълкувание е показателно за същностната амбивалентност на паралингвистичните средства.

За съпоставка с паралингвистичните средства за изразяване на учтивост при начален поздрав респондентите дават представените в **Диаграма 2** отговори според преценката си за **неучтивост** при същата тематична ситуация.

За анкетираните *отсъствието на ръкуване* е с най-висока степен на неучтивост (75,1%). Липсата на този така показателен за признаването на присъствието на другия жест се възприема за израз на неучтивост в по-висока степен дори от наличието на жест, показващ доминиращо отношение. Граничещо с грубост е и отхвърлянето на подадена за ръкуване ръка. Тъй като, за разлика от думата, невербалният знак не е непосредствено свързан с човешкото мислене и чрез него – с извънезиковата действителност, той придобива значение винаги чрез съответния вербален знак (Молхова/Molhova 1999: 223), но в тази ситуация самата липса на невербален знак дава на адресата достатъчна лингвистична информация.

Диаграма 2

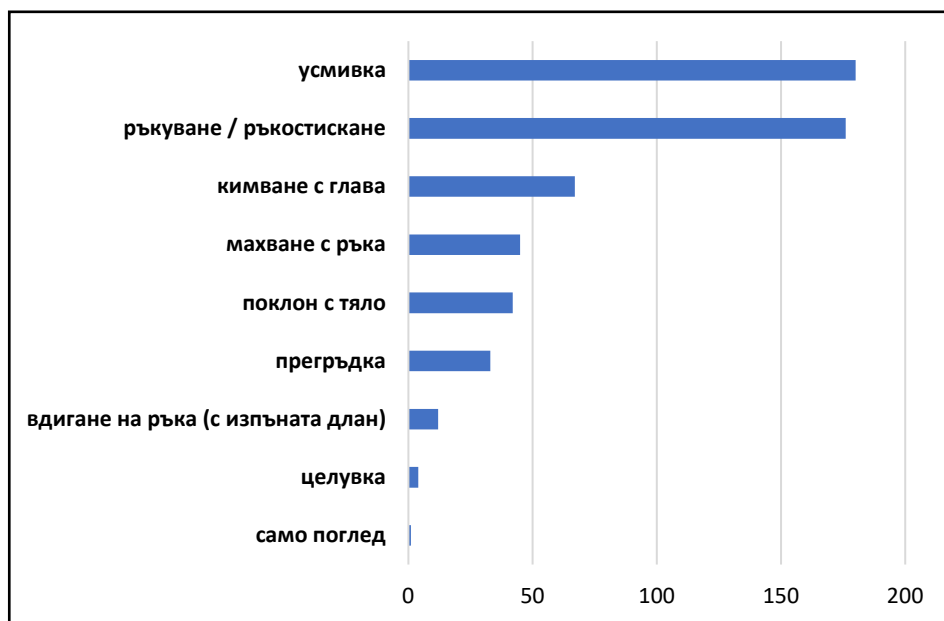
Маркер за неучтивост според отговорите (15,5%) е *лишеното от усмивка лице* на другия. Усмивката регулира отношения, настроения и чувства, уравновесява колебливите начални взаимоотношения, но-

си радост и доволство и нейното отсъствие силно разколебава социалното равновесие между речевите партньори. Дори и при осъществяване на учтив вербален поздрав липсата на този характерен знак за благоразположение може да доведе до комуникативен неуспех и нецелесъобразност.

Разнообразието при останалите посочени от респондентите паралингвистични неетикетни средства (под 10% от общия процентен дял) говори за сериозно разностилие при избора на средство за указване на неучтивост като следствие от нагласите, представите, отношенията и комуникативните намерения на респондентите.

Участниците в анкетата бяха натоварени и със задачата да посочат пример за паралингвистични средства (жестове, мимики) за изразяване на учтивост и неучтивост при финален поздрав за приключване на речевото взаимодействие (раздяла). В диаграма 3 са представени отговорите, които се отнасят до изразяване на **учтивост** при раздяла.

Диаграма 3

С най-висок процентен дял (73,5%) е посочена *усмивката*. Наложила се като универсална маска (Руменчев/Rumenchev 2006), усмивката е средство за манипулация и тактика за изпълнение на различни стратегии в зависимост от комуникативната компетентност на адресанта. Като част от интенционалния компонент тя „обслужва“ стратегиите както за отрицателна, така и за положителна учтивост.

Респондентите са отредили втора позиция на кинемата *ръкуване/ръкостискане* (71,8%). Освен за начало на речевия контакт този жест е силно предпочитан и за неговото приключване. На трета позиция процентно (27,3%) се нарежда *кимването с глава*.

Следват жестовете *махване с ръка* (18,4%), *поклон с тяло* (17,1%) и *прегръдка* (13,5%). С нисък процентен дял са *вдигане на ръка (с изпъната длан)* (4,9%), *целувка* (1,6%), *само с поглед* (0,4%).

Всички тези кинеми могат да бъдат подходящи в зависимост от конкретната речева ситуация и в зависимост от комуникативната цел на участниците в речевото общуване.

Разбира се, изредените паралингвистични средства много често не се използват поотделно, а се съчетават, „навързват“ един след друг или градираат по скаларен ред, който отчита различни нюанси на учтивото поведение – интерес, симпатия, благоразположение, солидарност, интимност, или на неучтивото – безразличие, ирония, неуважение, антипатия, дори агресия. При невербалния език рядко се стига до редундантност дори при съчетаване на две кинеми например, които поотделно не имплицират съответното значение на чувството, което се предава.

Диаграма 4

От диаграма 4 може да се види съотношението на посочените отговори за изразяване на **неучтивост** чрез паралингвистични средства при приключване на комуникацията.

Както се вижда, списъкът с кинемати в рамките на конкретната тактическа парадигма е значително по-дълъг и разнообразен от списъка с посочените учтиви кинематични знаци. Това „колебание“ в избора е показателно за зависимостта на паралингвистичните средства от личната преценка на комуникантите с оглед на ситуативния контекст (официална и неофициална обстановка) и на социокултурните фактори. Като маркери за неучтивост анкетиранияте открояват: *липса на ръкуване* (35,5%), *бързо/кратко махване с ръка/махване с ръка през рамо* (19,6%), *силно/свойско потупване по рамото* (8,6%), *продължително задържане на протегнатата за ръкостискане ръка* (6,5%), *кратко кимване* (6,1%), *намигане* (5,3%), *липса на кимване* (4,9%), *липса на усмивка* (3,7%) и т.н.

С това изложение, което е малка част от един по-широк замисъл, очертахме само една обща представителна картина на невербалната (не)учтивост. Може да се направи изводът, че учтивост/неучтивост при поздрав (не само) може да се изрази освен вербално, така и със значително участие на невербалните средства. Адресатът разпознава намерението на говорещия в резултат на установен модел на поведение, в който е отредено място и на невербалните средства. Когато са в унисон с изказването, като го допълват или конкретизират, те дават възможност за правилно разчитане (според стратегическите задачи) на комуникативните цели, предразполагат към успешно общуване, а оттам и към учтиво поведение. Или обратното, те могат да бъдат възприети и интерпретирани като израз на недоброжелателност, „заплаха“, уклончивост/нежелание за установяване на хармонично и солидарно взаимодействие.

Благодарности

Това изследване е частично финансирано от НПП Българистика (Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина), договор № ДСД-8/16.08.2022 г

ЛИТЕРАТУРА

- Виденов 1982: Виденов, М. Към българската паралингвистика. – *Годишник на СУ „Климент Охридски“*, т. 72, кн. 1, с. 6–93.
- Виденов 2005: Виденов, М. Невербалната реч – секундарна и универсална. – В: *Езикът и неговата динамична природа. Юбилеен сборник по случай 70-годишнината на Иван Кънчев*. София, НИБА Консулт.
- Виденов 2019: Виденов, М. Избрани студии. София, Изд. „Захарий Стоянов“.
- Вучева 2006: Вучева, Е. Един интегрален модел на речта: равнища, единици и категории. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Ефтимова 2003: *Ефтимова, А.* Невербални (паралингвистични) знаци в публичестичните телевизионни предавания. – *Електронно списание LiterNet*, 09.07. 2003, № 7 (44). <<https://litenet.bg/publish9/aeftimova/neverbalni.htm>> [22.12. 2023].
- Ефтимова 2011: *Ефтимова, А.* Невербалната комуникация: медии и медиатори. София, Сиела.
- Йосифова 2008: *Йосифова, Р.* Мълчанието. София, ЛЦР „Ромел“.
- Касърова 2007: *Касърова, Св.* Културни различия при използване на поздрави. – В: *Управление и образование*, т. 2. Бургас, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, с. 221–226.
- Колшанский 1974: *Колшанский, Г. В.* Паралингвистика. Москва, Наука.
- Кулкарни 2009: *Кулкарни, А.* Съвременната комуникация без думи с клиничен Реперториум на езика на тялото. София, Едикта.
- Леонтьев 2016: *Леонтьев, В.В.* Лингвистическая (не)вежливост: к проблеме содержания категории. – В: *Экология языка и коммуникативная практика*, № 1, с. 70–83.
- Мадолев 2020: *Мадолев, В.* Психология на невербалното общуване. София, Изд. „Захарий Стоянов“.
- Мангачева 2013: *Мангачева, Д.* Дискурсът: насоки за лингводидактиката. – *Чуждоезиково обучение*, год. XL, № 3, с. 289–298.
- Молхова 1999: *Молхова, Г.* Повърхнинна и дълбинна структура на невербалния език. – В: *Проблеми на социолингвистиката VI. Езикът и съвременността*. София, Международно социолингвистическо дружество, с. 222–224.
- Морис 2007: *Морис, Д.* Жестове и поведение. Въведение в езика на тялото. София, Сиела.
- Павлова, Паскалев 2017: *Павлова, Н., Н. Паскалев.* Речево общуване и културни сценарии (върху материал от поздравите и комплиментите в съвременния български език). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (отг. ред. Т. Александрова, Д. Благоева), 15 – 16 май 2017 г. Част 2. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 99–107.
- Попова 2014: *Попова, Т.* Невербалната комуникация и езиковият изказ – равнопоставени начини за общуване. – *Български език и литература*, год. 56, № 1, с. 32–45.
- Руменчев 2006: *Руменчев, В.* Невербална комуникация в публичната реч и деловото общуване. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стефанова 1999: *Стефанова, М.* Паралингвистичният етикетен език. Шумен, Антос.
- Стоицова 1992: *Стоицова, Т.* И усмивката може да бъде заповед. София, Ико-Интелект.
- Стоицова 1998: *Стоицова, Т.* Живеем с другите: социалнопсихологични проблеми. София, НБУ.
- Стоицова 2004: *Стоицова, Т.* Лице в лице с медиите. Въведение в медийната психология. София, Просвета.
- Тишева 2013: *Тишева, Й.* Структура на разговора. Върху материал от телевизионни предавания. – *Българска реч*, т. 19, кн. 3, с. 11–19.
- Birdwhistell 1952: *Birdwhistell, R. L.* Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture. Washington, DC: Department of State, Foreign Service Institute.

- Brown, Levinson 1987: *Brown, P., S. Levinson*. Politeness: Some Universals in Language Use. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grice 1975: *Grice, H. P.* Logic and conversation. – In: P. Cole, J. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York, Academic Press, pp. 41–58.
- Lakoff 1983: *Lakoff, R.* The logic of q's. – In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, Chicago Linguistic Society, pp. 292–305.
- Leech 1983: *Leech, G.* Principles of Pragmatics. London, Longman.

REFERENCES

- Birdwhistell 1952: *Birdwhistell, R. L.* Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture. Washington, DC: Department of State, Foreign Service Institute.
- Brown, Levinson 1987: *Brown, P., S. Levinson*. Politeness: Some Universals in Language Use. Cambridge, Cambridge University Press.
- Eftimova 2003: *Eftimova, A.* Neverbalni (paralingvistični) znatsi v publitsistichnite televizionni predavaniya. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 09.07.2003, N 7 (44), <<https://litenet.bg/publish9/aefimova/neverbalni.htm>> [22.12.2023]
- Eftimova 2011: *Eftimova, A.* Neverbalnata komunikatsiya: medii i mediatori. Sofia, Siela.
- Grice 1975: *Grice, H. P.* Logic and conversation. – In: P. Cole, J. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York, Academic Press, pp. 41–58.
- Kasarova 2007: *Kasarova, Sv.* Kulturni razlichiya pri izpolzване na pozdravi. – In: *Upravlenie i obrazovanie*, t. 2. Burgas, Univestitet “Prof. d-r Asen Zlatarov”, s. 221–226.
- Kolshanskii 1974: *Kolshanskii, G. V.* Paralingvistika. Moskva, Nauka.
- Kulkarni 2009: *Kulkarni, A.* Savremennata komunikatsiya bez dumi s klinichen Repertorium na ezika na tyaloto. Sofia, Edikta.
- Lakoff 1983: *Lakoff, R.* The logic of q's. – In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, Chicago Linguistic Society, pp. 292–305.
- Leech 1983: *Leech, G.* Principles of Pragmatics. London, Longman.
- Leont'ev 2016: *Leont'ev, V. V.* Lingvističeskaja (ne)vezhливost: k probleme sodержanija kategorii. – In: *Jekologija jazyk' i kommunikativnaja praktika*, N 1, s. 70–83.
- Madolev 2020: *Madolev, V.* Psihologiya na neverbalното obshtuvane. Sofia, Izd. “Zahariy Stoyanov”.
- Mangacheva 2013: *Mangacheva, D.* Diskursat: nasoki za lingvodidaktikata. – *Chuzhdoezikovo obuchenie*, XL, N 3, s. 289–298.
- Molhova 1999: *Molhova, G.* Povarnhinna i dalbinna struktura na neverbalniya ezik. – In: *Problemi na sotsiolingvistikata VI. Ezikat i savremennostta*. Sofia, Mezhdunarodno sotsiolingvističeskoto druzhestvo, s. 222–224.
- Moris 2007: *Moris, D.* Zhestove i povedenie. Vavedenie v ezika na tyaloto. Sofia, Siela.
- Pavlova, Paskalev 2017: *Pavlova, N., N. Paskalev.* Rechevo obshtuvane i kulturni stsenarii (varhu material ot pozdravite i komplimentite v savremenniya balgarski ezik). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileina konferentsiya na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (otg. red. T. Aleksandrova, D. Blagoeva), 15–16 may 2017. T. 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 99–107.
- Popova 2014: *Popova, T.* Neverbalnata komunikatsiya i ezikoviyat izkaz – ravnopostaveni nachini za obshtuvane. – *Balgarski ezik i literatura*, t. 56, N 1, s. 32–45.
- Rumenchev 2006: *Rumenchev, V.* Neverbalna komunikatsiya v publichnata rech i delovoto obshtuvane. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

- Stefanova 1999: *Stefanova, M.* Paralingvistichniyat etiketen ezik. Shumen, Antos.
- Stoitsova 1992: *Stoitsova, T.* I usmivkata mozhe da bade zapoved. Sofia, Iko-Intelekt.
- Stoitsova 1998: *Stoitsova, T.* Zhiveem s drugite: sotsialnopsihologicheski problem. Sofia, NBU.
- Stoitsova 2004: *Stoitsova, T.* Litse v litse s mediite. Vavedenie v mediynata psihologiya. Sofia, Prosveta.
- Tisheva 2013: *Tisheva, Y.* Struktura na razgovora. Varhu material ot televizionni predavaniya. – *Balgarska rech*, god. 19, kn. 3, s. 11–19.
- Videnov 1982: *Videnov, M.* Kam balgarskata paralingvistika. – *Godishnik na SU “Kliment Ohridski”*, vol. 72, N 1, s. 6–93.
- Videnov 1982: *Videnov, M.* Neverbalnata rech – sekundarna i universalna. – In: *Ezikat i negovata dinamichna priroda. Yubileen sbornik po sluchay 70-godishninata na Ivan Kanchev*. Sofia, NIBA Konsult.
- Videnov 1982: *Videnov, M.* Izbrani studii. Sofia, Izd. “Zahariy Stoyanov”.
- Vucheva 2006: *Vucheva, E.* Edin integralen model na rechta: ravnishta, edinitsi i kategorii. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Yosifova 2008: *Yosifova, R.* Malchanieto. Sofia, LTZ “Romel”.

✉ *Гл. ас. д-р Стефка Александрова*
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Ул. „Университетска“ № 115, Шумен, 9700, България

✉ *Assist. Prof. Stefka Aleksandrova, PhD*
University of Shumen “Episkop Konstantin Preslavski”
115A Universitetska St., Shumen 9700, Bulgaria